

Joanna Kumor-Mielnik*

orcid.org/0000-0002-4428-9059

Próby ratowania zabytkowych świątyń przed zagładą w okresie PRL na przykładzie kościoła z Matczyna

Attempts to Save Historical Churches in the Polish People's Republic: The Case of a Church from Matczyn

Słowa kluczowe: zabytek, sztuka sakralna, kościół, kuria biskupia

Keywords: monument, religious art, church, diocesan curia

Wprowadzenie

Opieka Kościoła katolickiego nad zabytkami sztuki sakralnej stała się ważnym zagadnieniem w okresie PRL, podejmowanym zarówno przez Stolicę Apostolską, jak i Konferencję Episkopatu Polski [Pasierb 1971, s. 161–163; Skrzydlewska 1997, s. 37–38; Przekop 1987, s. 31–32; Grąbczewski 2020, s. 52; Leszczyński 2006, s. 17–25]. Władze komunistyczne, narzucając Kościołowi katolickiemu rozstrzygnięcia w tym zakresie, np. prowadzenie ksiąg inwentarzowych, dążyły do przejęcia kontroli nad jego majątkiem wraz z wytworzonymi przez niego dobrami kulturalnymi i artystycznymi, co wywoływało zdecydowany sprzeciw strony kościelnej, zdeterminowanej, by skutecznie przeciwdziałać nadmiernej ingerencji państwa w sprawy Kościoła, w tym także w kwestie opieki nad zabytkami sztuki sakralnej [Komunikaty Konferencji Episkopatu Polski 2006, s. 67–68]. Działania podejmowane przez stronę kościelną były niezbędnym i niekiedy jedynym ratunkiem dla zabytków sztuki sakralnej, szczególnie dla świątyń, które profanowane, zamykane, pozbawiane funkcji sakralnych i opieki wiernych były skazywane na zagładę.

Przykładem opuszczonej w czasach komunistycznych zabytkowej świątyni położonej w granicach diecezji lubelskiej jest modrzewiowy kościół z Matczyna pochodzący z połowy XVII w.¹, a znajdujący się od

Introduction

The care that the Catholic Church extends over monuments of religious art became an important issue during the Polish People's Republic, raised by both the Holy See and the Polish Bishops' Conference [Pasierb 1971, pp. 161–163; Skrzydlewska 1997, pp. 37–38; Przekop 1987, pp. 31–32; Grąbczewski 2020, p. 52; Leszczyński 2006, pp. 17–25]. By putting pressure on the Catholic Church in this area, for example the maintenance of inventory books, the communist authorities sought to gain control of the Church's property, including the cultural and artistic assets it had created, thus provoking vehement opposition from the Church, which was intent on effectively counteracting the State's excessive interference in many ecclesiastical affairs, for example those related to the care of religious art [Komunikaty Konferencji Episkopatu Polski 2006, pp. 67–68]. The respective activities of the Church were indispensable and at times the only way to save monuments of religious art, particularly churches, which, when desecrated, closed or deprived of their religious function and the care of the faithful, were doomed to utter ruin.

An example of a historic church within the Lublin Diocese, abandoned during the communist era, is a larch church from the village of Matczyn, built in the mid-seventeenth century¹ and relocated to the Lublin

* dr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Ośrodek Badań nad Geografią Historyczną Kościoła w Polsce

* Ph.D., John Paul II Catholic University of Lublin, Institute for the Historical Geography of the Church in Poland

Cytowanie / Citation: Kumor-Mielnik J. Attempts to Save Historical Churches in the Polish People's Republic: The Case of a Church from Matczyn. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2024, 80:

Orzymano / Received: 7.07.2024 • **Zaakceptowano / Accepted:** 11.10.2024

doi: 10.48234/WK80MATCZYN

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

1980 r. w Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie. Literatura podaje, że jest on najstarszą drewnianą świątynią województwa lubelskiego i najstarszym obiektem na terenie lubelskiego skansenu, a także unikalnym na Lubelszczyźnie przykładem sakralnego budownictwa drewnianego z końca XVII w. [Kurzątkowska 1978, s. 190; Kurzątkowska 1970, s. 25; *Miasteczko Polski Odrodzonej* 2018, s. 27; Kondratowicz-Miliszkievicz et al. 2021, s. 54²]. Jak pisał o nim w latach 70. XX w. matczyński proboszcz: „Jest on materialnym świadectwem wiejskiej sztuki ciesielskiej i stanowi zabytek o dużej wartości” [AAL, KBL, DZV].

Przez blisko 30 lat kuria lubelska bezskutecznie podejmowała próby ratowania tej świątyni przed zniszczeniem, kierując prośby do władz komunistycznych różnych szczebli o przekazanie zabytku pod opiekę wiernym i przywrócenie mu funkcji sakralnych. Miało to zapobiec szybko postępującemu niszczeniu zabytku, któremu groziło zawalenie. W odpowiedzi władze konsekwentnie nie zgadzały się na otwarcie kościoła. Paradoksalnie te same władze, które przyczyniały się do upadku zabytkowych kościołów, wydawały ustawy i zarządzenia mające chronić obiekty sztuki sakralnej.

Artykuł, z uwagi na obszerność materiału źródłowego, będzie omawiał jedynie powojenne losy kościoła w Matczynie.

Pomimo dobrze udokumentowanych dziejów kościoła Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny z Matczyna [Kamieński 1928, s. 218–220; Gawarecki 1958, s. 125; Wilgat et al. 1957, s. 257; *Katalog zabytków sztuki w Polsce* 1960, s. 8], na próżno w opracowaniach szukać informacji o jego losach w okresie, kiedy w Polsce panował ustrój komunistyczny. Dotychczasowe publikacje poświęcone tematyce parafii i kościoła w Matczynie jedynie wspominają o jego fatalnym stanie technicznym w czasach PRL. Przykładowo w przewodniku po województwie lubelskim wydanym w 1957 r. autorzy zwrócili uwagę na świątynię w Matczynie, opiszując ją jako „stary, opuszczony modrzewiowy kościółek z XVII w. ładnie ukryty wśród drzew”, obok którego wznosi się nowy murowany kościół parafialny [Wilgat et al. 1957, s. 257]. Z kolei w najnowszym przewodniku po Muzeum Wsi Lubelskiej zawarto wzmiankę, że od 1947 obiekt popadał w ruinę i został translokowany do skansenu w wyniku działań ratowniczych [*Miasteczko Polski Odrodzonej* 2018, s. 27]. Tak ogólnikowe informacje mogą zatem błędnie sugerować, że kuria lubelska, pod opieką której znajdował się kościół w Matczynie, pozostawała obojętna wobec niszczącej świątyni, gdy faktycznie podjęła wszelkie możliwe działania, by kościół ten uratować przed zagładą.

Autorką szczegółowych opracowań poświęconych historii omawianego kościoła jest Alicja Kurzątkowska [1970; 1978b, s. 190–224], która na podstawie źródeł proveniencji kościelnej i państwowej dokonała ważnych ustaleń w kwestii jego erygowania i budowy, a także odtworzyła najstarsze dzieje. Nie podjęła jednak tematu ratowania kościoła przez lubelską kurię biskupią w trudnych warunkach PRL. Okazją do napi-

Village Open Air Museum in 1980. We know from the literature that it is the oldest wooden church in the Lublin Region, the oldest object in this ethnographic museum, and a unique specimen of wooden sacred architecture of the late seventeenth century common to the region [Kurzątkowska 1978, p. 190; Kurzątkowska 1970, p. 25; *Miasteczko Polski Odrodzonej* 2018, p. 27; Kondratowicz-Miliszkievicz et al. 2021, p. 54²]. Here is what a parish priest from Matczyn wrote about the church in the 1970s: “It is a material testament to the art of carpentry, a monument of great value” [AAL, KBL, DZV].

For more than three decades, Lublin’s Diocesan Curia made repeated attempts to save the church from destruction, requesting the communist authorities at various levels to hand over the monument to the care of the faithful and reinstate it as a venue of religious worship. This was to prevent the fast degradation of the building, which was in danger of collapse. The authorities, however, would consistently turn down those requests. Paradoxically, the authorities that contributed to the decline of historic churches issued regulations and orders designed to protect objects of religious art.

Due to the abundance of the source material, in this article we will be looking only at the post-war history of the Matczyn church.

Despite the well-documented history of Matczyn’s Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary [Kamieński 1928, pp. 218–220; Gawarecki 1958, p. 125; Wilgat et al. 1957, p. 257; *Katalog zabytków sztuki w Polsce* 1960, p. 8], there is no point in seeking this information in the time of the communist rule in Poland. Publications to date concerning the Matczyn parish and church only mention its deplorable state in the era of the Polish People’s Republic. To illustrate, a guide to the Lublin Voivodeship published in 1957 draws attention to the church in Matczyn, describing it as “an old, derelict larch-wood church from the seventeenth century, nicely hidden among the trees,” next to which is a new brick parish church [Wilgat et al. 1957, p. 257]. The latest guide to the Lublin Village Open Air Museum mentions that the site had been deteriorating since 1947 until it was transferred to the Museum to save it from ruin [*Miasteczko Polski Odrodzonej* 2018, p. 27]. Such very general references may mislead the reader into thinking that the Diocesan Curia in Lublin, which was in charge of the church in Matczyn, had no concern for the crumbling building, but it took all possible measures to preserve the site.

Alicja Kurzątkowska wrote detailed studies on the church’s history [1970; 1978b, pp. 190–224], and her examination of church and state sources led her to formulate important conclusions regarding its ecclesiastical erection and building, while reconstructing its earliest history. Kurzątkowska, however, did not deal with the efforts made by the Diocesan Curia in the bleak circumstances of communist Poland. Luckily, her inspiration to explore this subject came from the 1980 relocation of the church from Matczyn to the Lublin

sania przez A. Kurzątkowską tych cennych dla badacza opracowań była relokacja kościoła w 1980 r. z Matczyna do Muzeum Wsi Lubelskiej. Kurzątkowska zwróciła też uwagę, że do chwili podjęcia przez nią badań nad zabytkowym kościołem obiekt ten nie znajdował się w kręgu zainteresowań zarówno historyków, jak i historyków sztuki.

Zróżdłami, na których opiera się artykuł, są akta i dokumenty pochodzące z archiwów państwowych: głównie Archiwum Państwowego w Lublinie i kościelnych: z Archiwum Archidiecezjalnego Lubelskiego oraz z instytucji ochrony zabytków: Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie i Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie.

Kościół i parafia w Matczynie w świetle wizytacji oraz inwentarzy kościelnych

Modrzewiowy kościół w Matczynie, datowany na połowę XVII w., należy do najstarszych na Lubelszczyźnie i jest przykładem ludowego budownictwa kultowego, umiejętnie powiązanego z otoczeniem. Fundatorem pierwszej drewnianej świątyni w tej miejscowości był w 1605 r. Krzysztof Ziemacki; miała ona służyć walce z szerzącą się na pobliskich terenach reformacją. Kościół podlegał parafii w Bełżycach objętej ruchem innowierczym do 1625 i w tymże roku restytuowanej [Kurzątkowska 1970, s. 7–8; Kurzątkowska 1978, s. 192]. Wizytacja kościoła matczyńskiego z 1644, spisana po objęciu prebendy przez księdza Jana Florkowicza, nazywa świątynię „kościółem czyli kaplicą” [AAL, AKL, *Visitatio ecclesiarum*]. Podobne określenie nie pojawia się już w kolejnej wizytacji z 1675 [AAL, AKL, *Liber Visitationum*, k. 168³; Kurzątkowska 1978, s. 194].

Samodzielną parafią Matczyn stał się dopiero w 1678 r. na podstawie dekretu erekcyjnego wydanego przez biskupa Andrzeja Trzebnickiego [Kurzątkowska 1970, s. 10]. Dotychczasowa prebenda w Matczynie została zamieniona na kościół parafialny [AAL, KGL, *Opis*, k. 470–471]. W tym też czasie z inicjatywy właścicieli Matczyna Karola Tarły, wojewody lubelskiego i starosty stężyckiego, oraz jego żony Zofii z Pszonków został wzniesiony nowy kościół. Dokładna data jego budowy nie jest znana. Przypuszcza się, że powstał po 1678, czyli po erygowaniu parafii, a przed 1702, kiedy zmarł Karol Tarło. Kościół ten, jak podają wizytacje, nigdy nie był konsekrowany [Kurzątkowska 1970, s. 10]. Przetrwał do czasów PRL, a obecnie jest jednym z najważniejszych i najstarszych zabytków na terenie Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie.

Opis kościoła matczyńskiego z 1738 r. sporządzony podczas kolejnej wizytacji parafii podaje, że był on jednonawowy, bez kaplic, z kruchtą zwaną portykiem. Posiadał trzy ołtarze: główny z obrazem Wniebowzięcia NMP i dwa boczne: z obrazami św. Anny po stronie ewangelii i św. Katarzyny po stronie epistoły. Był w nim chór mały i wielki, zakrystia z boku kościoła z niewielkim skarbczykiem bez okna. Z zakrystii drzwiczki wychodziły na cmentarz. Pilnego remontu wymagały

Village Open Air Museum. She also pointed out that the site had not been of any interest to general or art historians until she embarked on this theme.

In writing this paper, I relied on the files and other documents held in state archives, mainly the State Archive in Lublin, but also church archives, such as the Lublin Archdiocesan Archive, and the following monument protection institutions: the Archive of the Provincial Inspector of Monuments in Lublin and the Lublin Village Open Air Museum.

The church and parish in Matczyn in light of visitations and church inventories

The larch church in Matczyn, built in the middle of the seventeenth century, is among the oldest sites of this kind in the Lublin Region, and typifies folk devotional architecture that is well-matched to its surroundings. The first wooden church in the village was founded in 1605 by Krzysztof Ziemacki, who intended it to support the local community in their struggle with the spread of the Reformation. The church was subordinate to the parish of Bełżyce, which had been in Protestant hands until the year 1625, when the parish was restituted as Catholic [Kurzątkowska 1970, pp. 7–8; Kurzątkowska 1978, p. 192]. The 1644 visitation of the church, recorded after Fr. Jan Florkowicz had assumed his prebend, calls the building “a church—that is, a chapel” [AAL, AKL, *Visitatio ecclesiarum*]. A similar term is not used during the next visitation in 1675 [AAL, AKL, *Liber visitationum*, sheet 168;³ Kurzątkowska 1978, p. 194].

Matczyn became an independent parish in 1678 by virtue of an erection decree issued by Bishop Andrzej Trzebnicki [Kurzątkowska 1970, p. 10]. The existing prebend in Matczyn was transformed into a parish church [AAL, KGL, *Opis*, sheets 470–471]. It was during that time that a new church was built on the initiative of Matczyn’s owners, Karol Tarło, Voivode of Lublin and Starost of Stężyca, and his wife, Zofia née Pszonka. The exact date is not known, but the church was presumably built later than 1678, after the parish was erected, and earlier than 1702, when Karol Tarło died. The building, as we learn from the visitation records, was never consecrated [Kurzątkowska 1970, p. 10]. It endured until the communist era in Poland, and now is one of the oldest and most important historic objects gathered in the Lublin Village Open Air Museum.

In the description of the church, drafted during a subsequent visitation in 1738, we read that the church had one nave, no side chapels, but included a porch. There were three altars, a central one with a painting of the Assumption of the Blessed Virgin Mary and two side altars with paintings, one depicting St. Anne on the Gospel side and the other with St. Catherine on the Epistle side. The church also had a small and a large choir, a sacristy on one side containing a tiny windowless treasury. The sacristy door opened onto the grave-

organy (pozytyw), dach na całym kościele potrzebował nowej „pobitki”, krzyż żelazny z wieżyczki został zrzucony przez wiatr. Przy kościele znajdowała się dzwonnica z trzema dzwonami [AAL, AKL, *Akta Visitationum*]. Bardzo obszerny opis kościoła w Matczynie dają wizytacje z lat 1748 [AAL, AKL, *Status ecclesiarum*] i 1781 [AAL, AKL, Akta wizyty generalnej].

Pod koniec XVIII w. kościół przeszedł gruntowny remont, szczegółowo opisany w inwentarzu sporządzonym w 1799 r. po rezygnacji proboszcza parafii księdza Wojciecha Dejowskiego i przejęciu jego funkcji przez księdza Tadeusza Wyszomirskiego. Obiekt został wówczas oszalowany z zewnątrz, wzmocniony przez spięcie lisicami, otrzymał nowe podwaliny, podłogi oraz pokrycie dachowe łącznie z kopułką i żelaznym krzyżem. W bocznym ołtarzu obok św. Katarzyny umieszczono obraz św. Marcina. Wstawiono nowe ławki i konfesjonały. Ponadto w zakrystii i skarbcu zbudowano nową podłogę, sufit i dach. Na chórze sporządzono nowe organki. Remontu wymagała jeszcze kruchta wejściowa, ogrodzenie cmentarza kościelnego, pozbawiona dachu dzwonnica oraz kostnica [AAL, KGL, *Parafia*, k. 1–2; Kurzątkowska 1970, s. 14].

Z inwentarzu kościoła matczyńskiego spisowanych w pierwszej połowie XIX w. każdorazowo przy zmianie administratora parafii wynika, że podobnie jak całe probostwo świątynia w tym okresie podupadła. Do takiego stanu doprowadziła ją bierność i bez troska zarówno niektórych administratorów parafii, jak i jej dziedziców. W opisie kościoła z 1815 r. sporządzonym po śmierci księdza Tadeusza Wyszomirskiego i objęciu funkcji administratora parafii przez księdza Baltazara Korycińskiego czytamy m.in.:

Na środku cmentarza stoi kościół drewniany długości łokci 24, szerokości 12. Stary gontami pobity zwierzchu tarciami przez sp. x Dejowskiego proboszcza miejscowego reparowany, lecz teraz potrzebuje nowej reparacji. Dach jest popsuty, woda przez niego leje się, na dachu jest kopuła gontami pobita, w której dzwonek, czyli sygnaturka znajduje się, na wierzchu krzyż żelazny. Okien ma sześć: trzy z południa, trzy z północy, z tych dwa zupełnie popsute. Wchodząc do kościoła babiniec znajduje się w którym ołtarzyk NMP i dwoje drzwi z zawiasami i skubkami, w jednych zamek stary i kłudka. Z tego babinica czyli przedsiionku drzwi pojedyncze do Kościoła z zamkiem i skublem w zawiasy i haki opatrzone – podłoga i sufit z tarcic. Podłoga przy wielkim ołtarzu zgniła [AAL, KGL, *Parafia*, k. 9; Kurzątkowska 1978, s. 202].

Ponieważ ksiądz Baltazar Koryciński pełnił funkcję proboszcza w Matczynie zaledwie przez trzy lata i przekazał stanowisko księdzu Józefowi Krasuskiemu, kolejny inwentarz świątyni spisany został w roku 1818. Zawarty w nim opis kościoła tylko nieznacznie różni się od poprzedniego [AAL, KGL, *Parafia*, k. 23–26]. Gruntownej restauracji obiekt doczekał się dopiero w 1851 r., po objęciu funkcji administratora parafii przez księdza Roberta Kleszczyńskiego. Wzniesiono

yard. In need of urgent repair was the organ, the roof on the whole church needed new cladding, the iron cross had been blown off the tower by the wind. Near the church was a bell tower with three bells [AAL, AKL, *Akta Visitationum*]. Visitations from the years 1748 and 1781 provide a wealth of useful information [see AAL, AKL, *Status ecclesiarum*, and AAL, AKL, Akta wizyty generalnej, respectively].

In the late eighteenth century, the church underwent complete refurbishment, described in detail in the inventory document written in 1799, after the parish priest, Wojciech Dejowski, stepped down and the post was filled by Fr. Tadeusz Wyszomirski. Board siding was applied on the outside and the walls were braced to prevent buckling. The church was given new foundations, flooring, and roofing, including a dome with an iron cross. A painting of St. Martin was hung next to Saint Catherine in a side altar. New pews and confessionals were provided. New floor, ceiling and roof were fitted in the sacristy and the treasury. A new organ was built in the choir. The porch and the fence around the graveyard needed mending, the belfry and ossuary lacked proper roofing [AAL, KGL, *Parafia*, sheets 1–2; Kurzątkowska 1970, p. 14].

The inventories of the Matczyn church, taken in the first half of the nineteenth century each time the parish administrator changed, indicate that the church declined during this period, like the whole parish house. The church's deplorable state followed from the years of unconcern of some of the parish's administrators and heirs. In the description of the church prepared in 1815, after Fr. Tadeusz Wyszomirski died and Fr. Baltazar Koryciński became the new parish administrator, we read:

In the middle of the graveyard stands a wooden church, 24 [Polish] ells long, 12 ells wide. The building is old, covered with a shingle roof that was mended by the late Father Dejowski, the local pastor, with planks. Now it needs new repairs. The roof is leaky, there is a shingled turret on it housing a turret bell, with an iron cross on the top. There are six windows: three from the south and three from the north, two of which completely broken. You enter the church through a *babiniec* [originally a porch for women] with a little altar of the BMV, a double door with hinges and staples, one wing fitted with an old lock and padlock. From this *babiniec*, or a porch, you enter the church through a single door with a lock and a staple, hinges and hooks; the roof and ceiling are timbered. The floor at the great altar was rotten through [AAL, KGL, *Parish*, sheet 9; Kurzątkowska 1978, p. 202].

As Fr. Baltazar Koryciński served as the parish priest of Matczyn for only three years and passed his office to Fr. Józef Krasuski, the next inventory of the church was written in 1818. The description of the church contained in this inventory is only slightly different from the previous one [AAL, KGL, *Parafia*, sheets 23–26]. The building was not thoroughly refurbished until

Ryc. 1. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie, Matczyn – kościół drewniany, 1953, wejście od strony zachodniej.
Fig. 1. Archive of the Voivodeship Conservator of Monuments in Lublin, Matczyn – the wooden church in 1953, west view.

Ryc. 2. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie, Matczyn – kościół drewniany, 1953, widok od północy.
Fig. 2. Archive of the Voivodeship Conservator of Monuments in Lublin, Matczyn – the wooden church in 1953, north view.

nową dzwonnice i nową kruchtę [Kurzątkowska 1978, s. 203–204]. W następnych latach parafia i jej fundusze znacząco podupadły. Stało się tak na skutek nieudolnego zarządzania parafią przez trzech kolejnych administratorów: księdza Tomasza Musikowskiego od 1854, księdza Michała Antulskiego, proboszcza z Bełżyc (tymczasowego administratora w Matczyniu od 15 października 1856 do 1 grudnia 1857), który dokonał niekorzystnej dla parafii zamiany gruntów plebańskich na dworskie, a następnie księdza Wojciecha Kopnickiego (do marca 1858). Dwaj ostatni administratorzy, zaniedbawszy kościół i doprowadziwszy do upadku funduszy parafialnych, zostali usunięci ze swoich stanowisk [AAL, KGL, *Akta*, k. 2–16, 22–26].

W marcu 1858 zarząd nad kościołem w Matczyniu powierzono księdzu Pawłowi Żarskiemu, dotychczasowemu administratorowi w Czemiernikach, który próbował odbudować fundusze kościelne [AAL, KGL, *Akta*, k. 42]. Z tego też powodu kolejne odrestaurowanie kościoła nastąpiło dopiero w 1885⁴, dzięki właścicielowi miejscowego majątku Aleksemu Ligowskiemu. W tym też roku administrację kościoła objął ksiądz Filip Skurzyński. W inwentarzu spisany na tę okoliczność zaznaczono, że kościół znajduje się w dobrym stanie, wewnątrz jest świeżo odrestaurowany, a parkan wokół świątyni i cmentarza grzebalnego, jak również dzwonnica wymagają naprawy [AAL, KGL, *Parafia*, k. 110].

W 1928 r. opisujący kościół ksiądz Stanisław Kamieński tak go przedstawiał: „W Matczyniu jest kościół drewniany. Jest to najmniejszy kościółek, jaki może być, ma zaledwie 24 łokci długości i 12 szerokości i tyleż

1851, when Fr. Robert Kleszczyński became the parish administrator. A new belfry was built and a new porch was made [Kurzątkowska 1978, pp. 203–204]. In the years to come, the parish and its financial basis deteriorated significantly, as the parish was incompetently managed by three successive administrators: Fr. Tomasz Musikowski from 1854; Fr. Michał Antulski, a pastor from Bełżyce, who was the temporary administrator of the Matczyn church from October 15, 1856, to December 1, 1857, (he conducted an unfavourable exchange of the parish-owned land for manorial land); and Fr. Wojciech Kopnicki until March 1858. The last two administrators were deprived of their offices, having neglected the church and ruined the parish funds [AAL, KGL, *Akta*, sheets 2–16, 22–26].

In March 1858, the care of the Matczyn church was entrusted to Fr. Paweł Żarski, the erstwhile administrator in Czemierniki, who tried to improve the church's finances [AAL, KGL, *Akta*, sheet 42]. For this reason, the next restoration works were carried out as late as 1885,⁴ thanks to Aleksy Ligowski, the owner of a local estate. In this year, the administration of the church passed to Fr. Filip Skurzyński. The inventory drawn up for this occasion noted that the church was in good repair, the interior had just been renovated, but the fence around the church and the graveyard required mending [AAL, KGL, *Parafia*, sheet 110].

In a description written in 1928, Fr. Stanisław Kamieński described the church like this: “There is a wooden church in Matczyn. It is as small as can be, measuring 24 ells in length, 12 ells in breadth and just

wysokości. Zbudowany jest z drzewa modrzewiowego, ma cieśń dębowe. Materiał drzewny na ten kościół dostarczyły okoliczne lasy, dziś w pień wyrąbane, zamiast nich są grunta uprawne. Kościółek Matczyński otoczony lipami zewnątrz ma błogi widok: wyższa nawa, niższe prezbiterium, niski babiniec, czyli przedsiónek. Na kościółku jest wieżyczka strzelista zakończona krzyżem, w niej donośny dzwonek zwany sygnaturką. Kościółek ten jest zabytkiem przeszłości” [Kamieński 1928, s. 219]. Kościół przestał pełnić funkcje parafialne wraz z zakończeniem budowy nowej, murowanej świątyni w 1947, a podczas II wojny światowej uległ uszkodzeniu [AAL, KBL, DZV, k. 15].

Po przeniesieniu nabożeństwa do nowego kościoła stara zabytkowa świątynia przestała być użyteczna mieszkańcom Matczyna, a opustoszała zaczęła podupadać. Jej wyposażenie przeniesiono do nowego obiektu (ryc. 1).

Losy zabytkowego kościoła w czasach komunistycznych

Już w 1951 r., po przeniesieniu nabożeństwa w Matczynie ze starego do nowego kościoła, Komisja Artystyczna przy Kurii Biskupiej w Lublinie w piśmie do biskupa ordynariusza zwróciła uwagę na konieczność zabezpieczenia zabytkowego kościoła, uzasadniając, że starodawny modrzewiowy kościół w Matczynie, reprezentujący kościelne budownictwo ludowe, znajduje się w opłakanym stanie, jego wnętrze jest zdewastowane i zagraża mu rozbiórka [AAL, KBL, k. 34, brak sygn.]. Komisja zaproponowała przeniesienie zabytkowej świątyni z Matczyna do innej parafii, która zabezpieczy go przed dalszym niszczeniem (ryc. 2).

Od 1951 r. zarówno kuria lubelska, jak i mieszkańcy kilku wsi wielokrotnie wnioskowali do władz różnych szczebli o przeniesienie nieużytkowanego drewnianego kościółka z Matczyna do innej miejscowości, co miało ich zdaniem uchronić ten dawny obiekt sakralny przed zniszczeniem, a jednocześnie ułatwić wiernym dostęp do świątyni.

20 października 1951 mieszkańcy Kosarzewa Górnego oraz sąsiednich wsi skierowali pismo do Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (dalej: PWRN) w Lublinie z prośbą o umożliwienie im zaopiekowania się niszczącą zabytkową kaplicą (kościółkiem) z Matczyna i zezwolenie na przeniesienie jej do Kosarzewa [APL, *Sprawy wewnętrzne*, k. 207; APL, *Sprawy powiatów*, k. 425]. Pismo tej samej treści wystosowali 13 lutego 1952 do władz wyższego szczebla – dyrektora Urzędu ds. Wyznań Aleksandra Bida, argumentując, że przeniesienie kościółka z Matczyna do Kosarzewa pozwoli im ochronić przed zniszczeniem ten XVII-wieczny obiekt sakralny [AAN]. Referat ds. Wyznań PWRN w Lublinie w piśmie do Urzędu ds. Wyznań z 27 marca 1952 poinformował, że nie wyraża zgody na przeniesienie świątyni do Kosarzewa w obawie przed erygowaniem przy niej nowej parafii oraz przed konfliktem z wiernymi Kościoła polskokatolickiego [AAN].

as high. It is built of larch wood and has an oak roof structure. The timber was obtained in the local forest, today hewn bare and turned into farming grounds. Surrounded by lime trees, the church in Matczyn has a lovely interior: a higher nave, a lower chancel, a low *babiniec*—that is, a porch. Atop sits a turret with a cross, holding a loud bell called a *sygnaturka*. This small church is a relic of the past” [Kamieński 1928, p. 219]. The building ceased to serve as a parish church when a new brick church was completed in 1947. It was damaged during the Second World War [AAL, KBL, DZV, sheet 15].

After religious services moved to the new church, the old one fell out of use and started to decline. Its furnishings were moved to the new church building (Fig. 1).

The fate of the historic church in communist Poland

As early as 1951, after religious services in Matczyn were moved from the old to the new church, the Artistic Commission at the Diocesan Curia in Lublin, in a letter to the ordinary bishop, emphasised the need to protect the historic building, stating that the ancient larch church in Matczyn, representing religious folk architecture, was in a deplorable state—its interior ruined and the building threatened with demolition [AAL, KBL, sheet 34, no ref. no.]. The Commission proposed that the church be transferred from Matczyn to another parish, which should protect it from further deterioration (Fig. 2).

Since 1951, both the Diocesan Curia and the inhabitants of several villages repeatedly appealed to authorities at various levels to relocate the disused wooden church in Matczyn to another village, which they believed would save the former place of worship from destruction and facilitate the access to the new church.

On October 20, 1950, the people of Kosarzew Górny and some neighbouring villages requested the Presidium of the Voivodeship National Council (*Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej* [cited as: PWRN]) in Lublin to allow them to take care of the deteriorating historic chapel (small church) in Matczyn and relocate it to Kosarzew [APL, *Sprawy wewnętrzne*, sheet 207; APL, *Sprawy powiatów*, sheet 425]. A letter with the same content was sent on February 13, 1952, to a higher authority, Aleksander Bida, the Director of the Office of Religious Affairs, with an argument that the relocation of the church from Matczyn to Kosarzew would prevent from destruction that religious seventeenth-century site [AAN]. In a letter to the Office of Religious Affairs dated March 27, 1952, Lublin’s PWRN Department of Religious Affairs did not consent to the relocation of the church to Kosarzew fearing that it would give rise to a new parish and incite a conflict with the faithful of the Polish-Catholic Church [AAN].

A different position was taken by the Ministry of Culture and Art, Department of Monument Protec-

Ryc. 3. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie, Matczyn – kościół drewniany, 1955, widok od południa.

Fig. 3. Archive of the Voivodeship Conservator of Monuments in Lublin, Matczyn – the wooden church in 1955, south view.

Innego zdania było Ministerstwo Kultury i Sztuki Departament Ochrony i Konserwacji Zabytków w Warszawie, które w piśmie do Urzędu ds. Wyznań z 12 maja 1952 pozytywnie zaopiniowało wniosek w sprawie przeniesienia drewnianej świątyni z Matczyna do Kosarzewa, uzasadniając, że „jest to jedyny sposób uratowania zabytku od zagłady”, gdyż stan kościoła jest bardzo zły i wymaga remontu pokrycia dachowego, wymiany podwalin i niektórych części stropu [AAN] (ryc. 3).

Prośby w sprawie zabezpieczenia starego kościółka przed ruiną ponawiał do Wydziału Kultury PWRN w Lublinie proboszcz parafii w Matczynie ksiądz Wojciech Sikora, uzyskując w 1954 r. zgodę na nabycie materiałów budowlanych niezbędnych do zabezpieczenia przed niszczeniem drewnianego zabytkowego kościoła, takich jak: gont, belki, deski [APL, *Orzeczenia*, k. 168]. W roku 1955 kościół został zabezpieczony przez wymianę pokrycia gontowego, jednak okazało się to niewystarczające [AAL, KBL, DZV, k. 47–48; Gawarecki 1958, s. 125⁵].

Zainteresowani przeniesieniem kościółka do swojej miejscowości byli też mieszkańcy wsi Kierz, którzy za pośrednictwem kurii zwrócili się 20 października 1957 do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (dalej: WKZ) przy PWRN w Lublinie z prośbą o przeniesienie podupadającego kościoła z Matczyna do odległej o kilka kilometrów miejscowości Kierz, gdzie planowano wybudować kaplicę, lecz władze komunistyczne na to nie zezwalały. W odpowiedzi Wydział ds. Wyznań PWRN w Lublinie, ustosunkowując się negatywnie do prośby zainteresowanych przeniesieniem kościółka z Matczyna do Krza, zaznaczył, że kościół stanowi zabytek [APL, *Budowle*, k. 6–7; AAL, KBL, DZIV, k. 3–4].

W wyniku upływu czasu i pozostawienia świątyni bez opieki przez dwa kolejne dziesięciolecia jej stan w 1970 r. był opłakany. Przeprowadzająca wówczas jego inwentaryzację Alicja Kurzątkowska nie dostrzegła żadnych elementów, które byłyby zachowane chociaż

tion and Conservation in Warsaw, which, in a letter to the Office of Religious Affairs of May 12, 1952, gave a positive opinion on the request to move the wooden church from Matczyn to Kosarzewo, reasoning that “this is the only way to save the monument from destruction,” because its condition is very poor and the church needs repairs to the roofing, replacement of the foundation and some elements of the ceiling [AAN] (Fig. 3).

Requests to save the old church from ruin were made repeatedly to the Department of Culture of the PWRN in Lublin by the Matczyn parish priest, Fr. Wojciech Sikora. In 1954, he obtained permission to purchase construction materials necessary to preserve the wooden historic church from destruction, such as shingles, beams, planks [APL, *Orzeczenia*, sheet 168]. In 1955, the church received new shingle roofing, but this protection proved insufficient [AAL, KBL, DZV, sheet 47–48; Gawarecki 1958, p. 125⁵].

This initiative was also shown by the residents of the village of Kierz, who—through the Diocesan Curia—addressed the Provincial Inspector of Monuments at the PWRN in Lublin on October 20, 1957, requesting that the derelict church in Matczyn be transferred to Kierz located a few kilometers away, where the community had planned to build a chapel but the communist authorities did not allow that. In reply, the Department of Religious Affairs of the PWRN in Lublin, turning down the request, noted that the church in Matczyn was a monument [APL, *Budowle*, sheets 6–7; AAL, KBL, DZIV, sheets 3–4].

The passage of time and desertion left the church abandoned for two more decades, and its condition in 1970 was deplorable. Alicja Kurzątkowska, who was taking inventory of the building at the time, did not find any elements in at least good condition. The porch’s roof structure had collapsed and the roofing was damaged. No ceiling was left save its beams. The stairs to the choir were partly collapsed. The floor was largely damaged and decayed, floor planks and joists missing. The roof over the church was leaky, with lots of shingles missing. The gable on the entrance side was also damaged [Kurzątkowska 1978, p. 211].

The church’s appalling condition prompted the Diocesan Curia in Lublin to turn to the Department of Religious Affairs of the Voivodeship Office in Lublin on September 29, 1975 with a proposal to relocate the church from Matczyn to the village of Zaborze, located between the historic town of Kazimierz Dolny and Wąwolnica (Commune of Karczmiska), with a view to restoring its religious functions and save it from ruin. The argument was that the wooden church was deteriorating rapidly due to weather conditions, unprotected and lacking proper care. Additionally, in mid-August of that year, a strong storm had ruined part of the ceiling structure and torn off entire sections of the roofing. The Curia warned Lublin’s administrative authorities that it would be impossible to save the church in a few months’ time [AAL, KBL, DZV, sheet 79, no ref.].

w stanie dobrym. Przedsiwzięcie kościoła miało zawalona więźbę dachową i zniszczone pokrycie. Po strapie pozostały jedynie belki. Schody na chór były częściowo zawalone. Podłoga w dużym stopniu zniszczona i zbutwiała, brak części desek podłogowych i legarów. Dach nad kościołem nieszczelny z licznymi ubytkami gontów, zniszczony także szczyt kościoła od strony wejściowej [Kurzątkowska 1978, s. 211].

Przerazający stan kościółka spowodował, że 29 września 1975 kuria biskupia w Lublinie, chcąc przywrócić mu funkcje sakralne, a zarazem uratować go przed ruiną, zwróciła się do Wydziału ds. Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie z propozycją translokowania świątyni z Matczyna tym razem do wsi Zaborze, położonej pomiędzy zabytkowym Kazimierzem Dolnym a Wąwolnicą, w gminie Karczmiska, argumentując, że drewniany kościół szybko niszczeje na skutek warunków atmosferycznych oraz z powodu braku odpowiedniego zabezpieczenia i opieki, a dodatkowo w połowie sierpnia b.r. silna burza spowodowała zawalenie się części stropu i zerwanie całych połaci poszycia dachowego. Kuria przestrzegając władze administracyjne województwa lubelskiego, że za kilka miesięcy kościół nie będzie nadawał się do uratowania [AAL, KBL, DZV, k. 79, brak sygn.].

W odpowiedzi władze nie zgodziły się na przeniesienie kościoła z Matczyna do Zaborza, natomiast zaakceptowały propozycję dyrektora Muzeum Wsi Lubelskiej o umieszczeniu zabytkowego kościółka w skansenie w Lublinie położonym w dzielnicy Sławinek [APL, *Budowa, rozbudowa*, k. 153–154; AAL, KBL, DZV, k. 83]. Biskup ordynariusz lubelski Bolesław Pylak uznał, że rozwiązanie to jest „sensowne”, ale pod warunkiem, że świątynia będzie nadal służyła kultowi Bożemu, bo w tym właśnie celu została zbudowana. Mogłaby posłużyć zarówno celom muzealnym, jak i duszpasterskim [AAL, KBL, DZV, k. 84]. Władze nie zgodziły się na sprawowanie kultu w świątyni mającej zostać umieszczoną w skansenie, dodatkowo żądając od Kurii odsprzedaży wyposażenia wnętrza kościoła, przeniesionego ze starej do nowej świątyni w Matczynie, na co z kolei Kuria nie wyraziła zgody.

Ostatecznie władze państwowe zdecydowały o ulokowaniu kościółka w lubelskim skansenie bez pełnienia przez niego funkcji sakralnych. Biskup Pylak, widząc, że jest to jedyna możliwość ocalenia go przed zagładą, zaakceptował to postanowienie w zamian za pozwolenie władz na budowę kościoła w Grabówkach. Ponadto do przyjęcia takiego rozwiązania skłoniła decyzja WKZ w Lublinie z 29 września 1975, która nakazywała właścicielowi obiektu, czyli parafii w Matczynie, przeprowadzenie własnym sumptem prac naprawczych i zabezpieczających przy zabytkowym kościele w terminie do 15 grudnia 1975. Dla ubogiej parafii był to koszt nie do udźwignięcia, zwłaszcza że na remont i wykonanie decyzji konserwatora miała zaledwie dwa miesiące. Dochodziły do tego trudności z przydziałem materiałów budowlanych. W uzasadnieniu pisma nr 17/75 WKZ podał, że opinia techniczna

In response, the authorities did not allow the Matczyn church to be moved but accepted the proposal of the director of the Lublin Village Open Air Museum to install it there, in the district of Sławinek, Lublin [APL, *Budowa, rozbudowa*, sheets 153–154; AAL, KBL, DZV, sheet 83]. Bolesław Pylak, the Ordinary Bishop of Lublin, deemed this solution “sensible,” on condition that the church would still serve divine worship, because it was erected for that purpose. It could therefore serve both museum and pastoral purposes [AAL, KBL, DZV, sheet 84]. The authorities would not allow divine worship in a church located in an ethnographic museum, making an additional demand that the Curia resell the church’s furnishings and transfer them to the new church in Matczyn, which the Curia would not accept.

Ultimately, the state authorities resolved to locate the church in Lublin’s open-air museum but it would not serve any religious function. The Bishop accepted the official decision, seeing it as the only way to save the church, in exchange for permission to build a church in Grabówki. Moreover, this scenario was prompted by the decision of the Provincial Inspector of Monuments of September 29, 1975, whereby the owner of the site—the Parish of Matczyn—was obliged to carry out repair and conservation works on the historic building not later than December 15, 1975. The poor parish could not afford such a formidable project, especially that the deadline was barely two months away. Added to that were problems with the allotment of building materials. In the justification of the letter no. 17/75, the Inspector cited the technical opinion of September 1975, drawn by a mycological and construction expert, which pointed out that the belfry turret, the roof structure, the ceiling and walls were at risk of collapsing. Additionally, the opinion said that such a failure could occur within the next few weeks if the requisite repair and conservation works were not carried out immediately. At the same time, the Inspector drew attention to the fact that after religious practices had been moved to the new church in Matczyn, all efforts to conserve the wooden building were undertaken exclusively on the initiative and at the expense the state conservation and museum services (repairs on the main roof in 1954–1955, conservation of the porch roof in 1970); therefore, further efforts to properly maintain this place must be made by the owner and at his expense—that is, the Roman Catholic Parish of Matczyn. The conservation of the church could be funded by the state authorities only if it was relocated to the Lublin Village Open Air Museum.

On December 9, 1975, the Provincial Inspector of Monuments sent to the parish in Matczyn a reminder that the deadline for carrying out the conservation work on the church, ordered by the decision of September 29, 1975, was December 15, 1975 [AAL, KBL, DZV, sheet 84]. In his reply dated December 11, 1975, the parish priest explained that the care and responsibility for the church had been assumed by the Muse-

kościół z września 1975 wykonana przez rzeczoznawcę mykologiczno-budowlanego wskazuje na niebezpieczeństwo awarii wieży sygnaturki, więźby dachowej, stropu i ścian. Ponadto w opinii stwierdzono, że awaria taka może nastąpić w ciągu kilku najbliższych tygodni, jeżeli natychmiast nie zostaną wykonane potrzebne prace zabezpieczające i remontowe. Jednocześnie WKZ zwrócił uwagę, że od czasu przeniesienia praktyk religijnych do nowego kościoła w Matczynie wszelkie działania mające na celu zabezpieczenie kościoła drewnianego podejmowane były wyłącznie z inicjatywy i na koszt państwowej służby konserwatorskiej i muzealnej (remont dachu w latach 1954–1955, zabezpieczenie pokrycia kruchty w 1970) i w związku z tym dalsze starania o należyte utrzymanie tego obiektu na miejscu muszą być podejmowane na koszt właściciela, czyli parafii rzymskokatolickiej w Matczynie. Natomiast zabezpieczenie drewnianego kościoła na koszt państwa mogłoby nastąpić jedynie po przeniesieniu go do skansenu Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie.

9 grudnia 1975 WKZ wysłał do parafii w Matczynie pismo przypominające, że 15 grudnia 1975 upływa termin wykonania prac zabezpieczających przy kościele nakazanych decyzją z 29 września 1975 [AAL, KBL, DZV, k. 84]. W odpowiedzi z 11 grudnia 1975 proboszcz parafii wyjaśnił, że całkowitą troskę i odpowiedzialność za kościół wzięło na siebie Diecezjalne Muzeum przy Kurii Biskupiej w Lublinie [AAL, KBL, DZV, k. 92]. O pomoc w rozwiązaniu sprawy obiektu biskup ordynariusz lubelski B. Pylak zwrócił się osobiście w lutym 1977 do pochodzącego z Hrubieszowa i wspierającego diecezję w sprawach remontowo-budowlanych prof. Wiktora Zina, prosząc go o interwencję u władz centralnych, by zechciały wyrazić zgodę na przeniesienie kościółka do wsi Zaborze [AAL, KBL, DZV, k. 101].

Ostatecznie wszelkie starania kurii o uzyskanie w tej sprawie przychylności czynników wojewódzkich w Lublinie i centralnych w Warszawie nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. Ze względu jednak na gwałtownie pogarszający się stan kościoła matczyńskiego kuria zgodziła się na przekazanie go do Muzeum Wsi Lubelskiej [AAL, KBL, DZV, k. 101].

Tymczasem podjęta przez władze wojewódzkie decyzja w sprawie przeniesienia kościoła do lubelskiego skansenu została nieoczekiwanie zmieniona, gdy Muzeum Wsi Lubelskiej pismem z 3 lipca 1978 poinformowało o odstąpieniu od zamiaru translokacji obiektu z Matczyna do parku etnograficznego na Sławinku ze względu na pogorszenie się jego stanu technicznego. Wynik ekspertyzy wskazywał, że zaledwie ok. 30% materiału mogłoby być wykorzystane przy powtórnym montażu kościoła w trakcie jego translokacji [AAL, KBL, DZV, k. 116].

Mimo że władze administracyjne województwa lubelskiego były zgodne co do tego, że stan techniczny kościoła jest krytyczny i zagraża bezpieczeństwu, konsekwentnie nie zezwalały władzom diecezjalnym na oddanie kościoła pod opiekę wiernym i przeniesienie

um of the Diocesan Curia in Lublin [AAL, KBL, DZV, sheet 92]. In February 1977, the Ordinary of the Diocese, Bolesław Pylak, contacted Professor Wiktor Zin, who was from Hrubieszów and supported the diocese in various restoration-construction projects, to ask him to plead with the central authorities to consent to transfer the church to the village of Zaborze [AAL, KBL, DZV, sheet 101].

In the end, all efforts made by the Curia to gain the favors of the regional authorities in Lublin and the central ones in Warsaw in this regard were fruitless. However, as the condition of the church was rapidly deteriorating, the Curia gave the go-ahead to transfer it to Lublin's village museum [AAL, KBL, DZV, sheet 101].

Meanwhile, the decision of the provincial authorities to relocate the church to the Lublin Village Open Air Museum was reversed all of a sudden, as the Museum, by letter of July 3, 1978, withdrew from its plan to relocate the church due to its deteriorated technical condition. An expert evaluation indicated that only about 30% of the material could be used for the reassembly [AAL, KBL, DZV, sheet 116].

Although Lublin's provincial administrative authorities agreed that the technical condition of the church was critical and it posed a threat to the public, they persistently refused permission to the diocesan authorities to entrust the church to the faithful and transfer it to another location, but instead demanded that the Diocesan Curia and the parish in Matczyn carry out quick repairs in its original location.

Unattended for three decades, the historic building kept falling into disrepair because the Museum had renounced its intention to install it within its limits. The fact was noted by Lublin's Vicar General, Bishop Zygmunt Kamiński, in letters to the Department of Religious Affairs of the Voivodeship Office in Lublin and to Department of Monument Protection at the Ministry of Culture and Art in Warsaw, dated July 27, 1978, and made another proposal that the church be moved to Zaborze, where the local community would take proper care of it [APL, *Parafia*, sheet 15; AAL, KBL, DZV, sheets 121–123]. In both letters, the bishop pointed out that the matter was very urgent, as the technical condition of the building was extremely bad and the structure would collapse at any moment.

Despite a positive assessment of the matter by the Provincial Inspector of Monuments and the Museums and Monument Protection Board at the Ministry of Culture and Art, the Department of Religious Affairs of the Voivodeship Office in Lublin, yet again—like it had done for nearly 30 years—did not agree to hand over the church to the residents of Zaborze and make it available for religious practices [APL, *Parafia*, sheets 17–18; AAL, KBL, DZV, sheets 125–126].

The problem of the deteriorating historic church in Matczyn was popularized by bishops of the Lublin diocese in their sermons delivered in the time of feasts or when visiting parishes throughout the diocese, for

go w inne miejsce, natomiast zażądały od Kurii lubelskiej i parafii w Matczynie przeprowadzenia szybkiego remontu *in situ*.

Zabytkowa świątynia od 30 lat pozostawiona bez opieki nadal popadała w ruinę z powodu odstąpienia Muzeum Wsi Lubelskiej od zamiaru umieszczenia jej w skansenie. Na ten fakt zareagował wikariusz generalny lubelski biskup Zygmunt Kamiński w piśmie do Wydziału ds. Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie i do Ministerstwa Kultury i Sztuki Wydziału Ochrony Zabytków w Warszawie z 27 lipca 1978 i ponownie zaproponował przeniesienie kościółka do Zaborza, gdzie tamtejsze społeczeństwo otoczy go należytą troską [APL, *Parafia*, k. 15; AAL, KBL, DZV, k. 121–123]. Biskup w obu pismach zaznaczył, że sprawa kościółka jest szczególnie pilna, gdyż jego stan techniczny jest bardzo krytyczny i w każdej chwili grozi mu zawalenie.

Pomimo pozytywnej w tej kwestii opinii zarówno WKZ, jak i Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki, Wydział ds. Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie po raz kolejny, jak czynił to od blisko 30 lat, nie zgodził się na przekazanie kościółka pod opiekę mieszkańców wsi Zaborze i na udostępnienie go wiernym [APL, *Parafia*, k. 17–18; AAL, KBL, DZV, k. 125–126].

Problem niszczącej zabytkowej świątyni w Matczynie był nagłaśniany przez biskupów lubelskich w kazaniach głoszonych przy okazji uroczystości czy wizytacji w parafiach na terenie całej diecezji, m.in. podczas kazania wygłoszonego 19 września 1978 w kościele Świętego Krzyża w Zamościu [AIPN, *Kazania*, k. 000037–000040]. Wizytujący parafię w Matczynie w maju 1979 biskup sufragan lubelski Edmund Ilcewicz podczas spotkania z radą parafialną poświęconego ratowaniu kościółka tak opisywał jego stan:

Niszczeje on i chyli się ku upadkowi. Powybijane okna, dach jak sito itd. Szkoda, że tego typu zabytek na skutek winy władz państwowych nie może być używany w innym miejscu. Mimo usilnych starań Kurii Biskupiej władze nie udzieliły zezwolenia na przeniesienie kościoła w inne miejsce. Czyżby władzom państwowym nie zależało na zabytkach naszej Ojczyzny [AAL, KBL, DZV, k. 134].

W 1980 r. władze państwowe ponownie zdecydowały o translokacji kościółka z Matczyna do Muzeum Wsi Lubelskiej. Jednak do końca nie wyraziły zgody na ponawianą przez blisko 30 lat przez stronę kościelną prośbę otwarcia kościoła dla użytku wiernych. 6 czerwca tego roku pomiędzy Kurią Biskupią w Lublinie a Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie został spisany protokół przekazania kościółka do lubelskiego skansenu [AAL, KBL, DZV, k. 140]. Do muzeum kościółek został przewieziony w stanie fragmentarycznym i dopiero w 2000 r. przystąpiono do jego całkowitej rekonstrukcji. Zabytkowe wyposażenie kościoła pozostało w nowej świątyni w Matczynie.

Kościół został poświęcony przez metropolitę lubelskiego arcybiskupa Józefa Życińskiego 3 września 2002

Ryc. 4. Widok bramy w ogrodzeniu kościelnym na tle kościółka z Matczyna w Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie, rok 2024; fot. J. Kumor-Mielnik.

Fig. 4. View of the gate in the fence surrounding the Matczyn church, Lublin Village Open-Air Museum, 2024; photo by J. Kumor-Mielnik.

example, in a sermon said on September 19, 1978, in the Holy Cross Church in Zamość [AIPN, *Kazania*, sheets 000037–000040]. While visiting the parish in Matczyn in May 1979, Lublin's Suffragan Bishop Edmund Ilcewicz met with the parish council to discuss ways to preserve the historic church. Here is what he saw on the site:

It is deteriorating and about to collapse. I see smashed windows, the roof is like a sieve, etc. It is a pity this kind of monument cannot be used elsewhere through the fault of the state authorities. Despite the best efforts of the Diocesan Curia, the authorities did not endorse the transfer. Do the state authorities have no concern for the monuments in our country [AAL, KBL, DZV, sheet 134]?

In 1980, the state authorities yet again decided to relocate the church from Matczyn to the Lublin Village Open Air Museum. However, until the very end they did not grant the requests to open the church for use by the faithful, made for the last thirty years. On June 6 that year, a hand-over report was drawn up between the Diocesan Curia and the Lublin Open Air Museum for the relocation of the little church to the new location [AAL, KBL, DZV, sheet 140]. The Museum received the church in parts and it was not until 2000 that a complete reassembly was started. The historic furnishings of the wooden church remained in the new church in Matczyn.

The church was consecrated by Metropolitan Archbishop Józef Życiński on September 3, 2002. In this way, it was restored for religious purposes. It is a filial church of the Church of Saint Stanislaus the Bishop and Martyr nearby. Services are held in the Matczyn church several times a year, mainly on Marian feasts (the parish indulgence feast of August 15 is a day of obligation) and on the occasion of the Manor Harvest

Ryc. 5. Widok kościółka z Matczyna od strony zachodniej w Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie, rok 2024; fot. autorka.

Fig. 5. West view of the Matczyn church, Lublin Village Open-Air Museum, 2024; photo by author.

i tym samym przywrócony do kultu religijnego; jest filią kościoła parafialnego św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Lublinie. Nabożeństwa odbywają się kilka razy w roku, głównie w święta maryjne (obowiązkowo w dniu odpustu 15 sierpnia) oraz z okazji dożynek dworskich w skansenie; udzielane są także śluby.

Podsumowanie

Jak wskazuje przykład matczyńskiego kościółka, władze komunistyczne zwalczając kościół Katolicki i niszcząc jego podstawy materialne, nie oszczędzały też jego najcenniejszego dziedzictwa historyczno-artystycznego. Nieczynne kościoły rzymskokatolickie i świątynie po innych wyznaniach przejęte przez Skarb Państwa ulegały ruinie zarówno wskutek zaniedbania w ciągu dziesięcioleci, zaplombowania przed wiernymi, jak i z powodu przeznaczania na magazyny. Ich tragiczne losy bardzo dobrze charakteryzują z jednej strony działania władz komunistycznych mające na celu likwidację cennych obiektów kultu religijnego, a z drugiej strony wskazują na determinację i wieloletni wysiłek ludzi wierzących, duchowieństwa oraz hierarchów Kościoła rzymskokatolickiego włożony w ratowanie tych arcydzieł sztuki sakralnej i dziedzictwa narodowego. Jednocześnie podjęta przez Kościół inwentaryzacja zabytków sztuki sakralnej miała uchronić je przed kradzieżą lub zniszczeniem, a także ograniczyć ingerencję państwa w sprawy zabytków kościelnych.

Według danych zebranych przez zajmujący się rozpracowywaniem Kościoła Departament IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, dotyczących włamań, kradzieży, napadów w obiektach sakralnych i kościelnych w latach 1980–1983, liczba takich zdarzeń była znacząca i wyniosła 989. Tylko w 386 przypadkach wykryto sprawców tych przestępstw. Natomiast według ustaleń Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej liczba włamań, kradzieży, napadów w obiektach sakralnych i ko-

Ryc. 6. Widok kościółka z Matczyna od strony wschodniej w Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie, rok 2024; fot. autorka.

Fig. 6. East view of the Matczyn church, Lublin Village Open-Air Museum, 2024; photo by author.

Festival held in the Museum. Couples are also married in the church.

Conclusions

As illustrated by the little church from Matczyn, communist authorities did not spare the artefacts of the most valuable cultural and artistic heritage in their fight against the Catholic Church and destruction of its material basis. Having been seized by the state, the defunct Roman Catholic churches and those originally used by other Christian denominations would turn into ruin owing to decades of negligence, being literally sealed from the faithful, but also because some of them were turned into storehouses. Their sad lot is a poignant memento of the policies pursued by the communist regime that were designed to obliterate sites of religious worship. At the same time, this shows the determination and decades-long efforts of the faithful, clergy and hierarchs of the Roman Catholic Church to preserve those masterpieces of sacred art and assets of national heritage. At the same time, inventories of historic objects of sacred art taken by the Church were supposed to protect them against theft or destruction, and restrict the State's interference in church property matters.

According to data collected by Department IV of the Interior Ministry, which had eyes on the Church, concerning burglaries, theft, and assaults in religious and church facilities in 1980–1983, the number of such incidents was significant—989. Only in 386 cases the

ścielnych w latach 1981–1983 wyniosła 1902, z czego wykryto 1190 sprawców. Poniesione straty oszacowano na 227 mln 686 tys. zł. W tym też okresie doszło do 40 pożarów w obiektach sakralnych. [AIPN, *Przestępstwa*, k. 25–26].

Straty w dobrach materialnych Kościoła były znaczące w całym okresie PRL. Szkody powstałe na skutek podpażeń kościołów, włamań czy kradzieży, których sprawcy zazwyczaj nie byli wykrywani, a także brak systematycznej opieki konserwatorskiej ze strony państwa stanowiły główne powody zniszczeń nieczynnych zabytkowych obiektów sakralnych w czasach komunistycznych.

perpetrators were tracked down. As the Civic Militia General Command established, the number of burglaries, thefts, assaults in sacred and church sites between 1981 and 1983 was 1,902, with 1,190 perpetrators detected. The losses were estimated at 227, 686 thousand zloty. In this period, 40 fires were noted in places of religious worship. [AIPN, *Przestępstwa*, sheets 25–26].

Material losses of the Church were considerable in the whole era of communist Poland. Damage caused by arsonists, burglars or robbers, who were rarely brought to justice, as well as the lack of the State's systematic conservation were the main reasons for the destruction of derelict historic religious buildings during the communist era.

¹ Drewniany kościół w Matczynie został wpisany do rejestru zabytków pod numerem A/8 decyzją WKZ w Lublinie z 28 lutego 1966, znak: Kl. V-7/9/66. W uzasadnieniu podano, że kościół ten jest charakterystycznym przykładem ludowego budownictwa kultowego, umiejętnie powiązanego z otoczeniem. Decyzją z 16 czerwca 2011 minister kultury i dziedzictwa narodowego nakazał skreślić kościół z rejestru zabytków z powodu wpisania go 6 czerwca 1980 do Inwentarza Muzeum Wsi Lubelskiej pod numerem MWL/6233. W uzasadnieniu decyzji podano: „Zgodnie z przepisem art. 13 ust. 4 pkt 2 ustawy z 23 lipca 2003 o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z rejestru skreśla się zabytek, który

został wpisany do inwentarza muzeum” [AWKZL].

² W publikacji podano błędne wezwanie kościoła – zamiast Wniebowzięcia NMP zapisano: Narodzenia NMP. Błędna jest również data translokowania kościoła z Matczyna do Muzeum Wsi Lubelskiej: zamiast roku 1980 podano 1978.

³ Wizytacja z 1675 zawiera zwięzły opis matczyńskiego kościoła.

⁴ W Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie obok kościoła z Matczyna znajduje się krzyż z 1886 upamiętniający odrestaurowanie kościoła w tymże roku.

⁵ W tym roku Henryk Gawarecki pisał, że już kilka wsi wystąpiło z propozycjami przeniesienia kościółka na swój teren.

Bibliografia / References

Archiwalia / Archive materials

Archiwum Akt Nowych w Warszawie (cyt.: AAN)

Zespół: Urząd do spraw Wyznań
Przeniesienie kościoła z Matczyna do Kosarzewa, sygn. 18/968, [brak paginacji].

Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie

Zespół: Archiwum Konsystorza Lubelskiego
Akta Visitationum Quatuor Decanatum Chodeliensis, Kasimiriensis, Parczoviensis Solcensis in Archidiaconatu Lublinensi per Ill. Et R. D. Alexandrum Joannem Trembiński Prep Cath. Chełm Archidiac. Lublinen Curatum in Ryki Annis 1738 et 1739 expeditatum, sygn. Rep 60 A 101 (cyt.: AAL, AKL, *Akta Visitationum*).

Akta wizyty generalnej w trzech dekanatach chodelskim, urzędowskim i kazimirskim 1781–1782, sygn. Rep 60 A 105 (cyt.: AAL, AKL, *Akta wizyty generalnej*).

Liber Visitationum in Archidiaconatu Lublinensi Trium Decanatum videlicet Casimiriensis, Parczoviensis, Chodeliensis Anno 1675 expeditatum, sygn. Rep 60 A 99 (cyt.: AAL, AKL, *Liber Visitationum*).

Status ecclesiarum decanatus Parczoviensis et Chodelensis 1748, sygn. Rep 60 A 103 (cyt.: AAL, AKL, *Status ecclesiarum*).

Visitatio ecclesiarum in Archidiaconatu Lublinensi ex annis 1644 et 1650, sygn. Rep 60 A 97 (cyt.: AAL, AKL, *Visitatio ecclesiarum*).

Zespół: Konsystorz Generalny Lubelski

Akta dotyczące administracji kościoła w Matczynie od czasu śmierci ks. Lipeckiego ostatniego proboszcza 1851–1859, sygn. Rep 60 B IV b 153 (cyt.: AAL, KGL, *Akta*).

Opis Historyczny Diecezji Lubelskiej przez księdza Karola Boniewskiego. Księga V, sygn. Rep 60 A 259 (cyt.: AAL, KGL, *Opis*).

Parafia Matczyn, sygn. Rep 60 B IV b 154 (cyt.: AAL, KGL, *Parafia*).

Zespół: Kuria Biskupia w Lublinie (cyt.: AAL, KBL)

DZIV, *Komisja Artystyczno-Budowlana, Prośby parafii o zezwolenie na budowę (remonty) obiektów sakralnych i kościelnych – Wnioski o włączenie do planu na rok 1958*, sygn. 3064.

DZV, *Parafia Matczyn 1937–1982*, [brak sygn.].

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie

Zespół: Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie

Kazania Bolesława Pylaka, biskupa diecezji lubelskiej. Kazania za lata 1977–1980, sygn. IPN BU 0713/246 (cyt.: AIPN, *Kazania*).

Przestępstwa popełnione na szkodę Kościoła i osób duchownych – informacje, sygn. IPN BU 0713/328 (cyt.: AIPN, *Przestępstwa*).

Archiwum Państwowe w Lublinie

Zespół: Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie, Wydział do spraw Wyznań
Budowle i remonty. Rok 1957, sygn. 139 (cyt.: APL, *Budowle*).
Orzeczenia karne. Rok 1955, sygn. 77 (cyt.: APL, *Orzeczenia*).
Sprawy powiatów z Urzędem ds. Wyznań. Rok 1951, sygn. 4 (cyt.: APL, *Sprawy powiatów*).
Sprawy wewnętrzne. Rok 1951, sygn. 1 (cyt.: APL, *Sprawy wewnętrzne*).
Zespół: Urząd Wojewódzki w Lublinie, Wydział do spraw Wyznań
Budowa, rozbudowa, remonty obiektów sakralnych i kościelnych 1975, sygn. 24 (cyt.: APL, *Budowa, rozbudowa*).
Parafia rzymskokatolicka p.w. WNMP w Matczynie 1955–1989, sygn. 122 (cyt.: APL, *Parafia*).

Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie (cyt.: AWKZL)

Decyzja Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa, 16 czerwca 2011, [brak sygn.].

Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie

Kurzątkowska Alicja, „Drewniany kościół w Matczynie. woj. lubelskie. pow. bełżycki. Dokumentacja naukowa opracowana dla potrzeb Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie”, Lublin 1970 (mps, brak sygn.).

Opracowania / Secondary sources

Gawarecki Henryk, *Kronika. Prace konserwatorskie. Województwo Lubelskie (1953–57)*, „Ochrona Zabytków” 1958, R. 11, nr 1–2 (40–41).
Grąbczewski Grzegorz, *Zagadnienie architektury sakralnej w doktrynie Kościoła rzymskokatolickiego. Rys historycz-*

no-teologiczny, „Resovia Sacra” 2020, R. 27.

Kamieński Stanisław, *Parafia Matczyn*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie” 1928, R. 10, nr 7.
Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. 8: *Województwo lubelskie*, z. 1: *Powiat bełżycki*, red. Ryszard Brykowski, Zofia Winiarz, Warszawa 1960.
Komunikaty Konferencji Episkopatu Polski 1945–2000, oprac. Jan Żaryn, Poznań 2006.
Kondratowicz-Miliszkievicz Łucja, Miliszkievicz Grzegorz, Stachyra Halina, *Wieś – dwór – miasteczko. Historia zapisuje – Muzeum Wsi Lubelskiej opowiada. Katalog ekspozycji i zabytków*, Lublin 2021.
Kurzątkowska A., *Drewniany kościół w Matczynie (wiadomości historyczne i próba charakterystyki)*, „Z Zagadnień Kultury Ludowej” 1978, t. 1.
Leszczyński Mariusz, *Troska papieskiej Komisji ds. Kościelnych dóbr Kultury o zachowanie dziedzictwa kulturowego Kościoła*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2006, t. 86.
Miasteczko Polski Odrodzonej czyli ekspozycja i zabytki w Muzeum Wsi Lubelskiej o wpływie prawa II Rzeczypospolitej na wartości i życie codzienne, red. Andrzej Wrona, Lublin 2018.
Pasierb Janusz S., *Ochrona zabytków sztuki kościelnej*, Poznań 1971.
Przekop Edmund, *Kościelna ochrona zabytków i dóbr kultury według Kodeksu Prawa Kanonicznego papieża Jana Pawła II*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1987, t. 54.
Skrzydłewska Beata, *Ochrona zabytków sztuki kościelnej na podstawie dokumentów kościelnych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1997, t. 67.
Wilgat Krystyna, Wilgat Tadeusz, Gawarecki Henryk, *Województwo lubelskie. Przewodnik*, Warszawa 1957.

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest charakterystyka działań podejmowanych w warunkach PRL przez Kościół katolicki celem ratowania przed zniszczeniem zabytkowych kościołów pozbawionych przez władze komunistyczne funkcji sakralnych, a stanowiących ważny element dziedzictwa kulturowego. Próby ratowania przed upadkiem nieczynnych zabytkowych świątyń poprzez przywrócenie im w pierwszej kolejności charakteru miejsca kultu religijnego były podejmowane wielokrotnie przez biskupów diecezji lubelskiej, duszpasterzy oraz wiernych i niestrudzenie przez nich ponawiane, nierzadko przez kilkanaście, a nawet kilkadziesiąt lat. Pokazuje to przykład kościoła z Matczyna – najstarszej, zabytkowej świątyni na Lubelszczyźnie, znajdującej się obecnie w Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie. Odzyskanie dla celów duszpasterskich zamkniętych zabytkowych obiektów sakralnych w większości przypadków oznaczało uratowanie ich przed całkowitym zniszczeniem i koniecznością rozbiórki.

Abstract

The aim of the article is to describe and evaluate the measures the Catholic Church took in the circumstances of the Polish People's Republic to save historic churches from destruction, which were deprived by the communist authorities of their sacred function but formed an important element of cultural heritage. Attempts at preserving the defunct churches by restoring their original function as places of religious worship were made repeatedly by the bishops of the Lublin Diocese, pastoral workers and the faithful, some of whom untiringly continued their efforts for decades. This is illustrated by the church from Matczyn, which is the oldest historic church in the Lublin region, now preserved in the Lublin Village Open Air Museum. Reclaiming the no longer active but historic places of worship meant, in most cases, saving them from complete destruction and imminent demolition.